

Onomàstica de Vilaverd (anys 1341 - 1399)

Moisès Selfa i Sastre

IES Fonts del Glorieta. Alcover, Alt Camp

En un conegut article dels historiadors J. M. Grau i M. Güell sobre les conseqüències de la guerra civil espanyola i la destrucció dels arxius de la demarcació de Tarragona, destaca una afirmació per damunt de totes: «la capacitat de l'home per destruir el patrimoni documental no té parió en tota la història de la humanitat; les formes que ha assajat, en aquest sentit, han estat tan múltiples i diverses con la intensitat i la intencionalitat de llurs accions» (Grau-Güell 2001, p. 65). D'aquesta rotunda afirmació es desprèn que bona part dels arxius tarragonins van ser sacsejats durant la passada guerra amb la corresponent pèrdua de documentació medieval.

Pel que fa a la parròquia de Sant Martí de Vilaverd, objecte del nostre estudi, s'ha conservat alguna documentació medieval. Aquesta documentació consta bàsicament de dos tipus de llibres: els *Manuals Notarials* i els *Llibres de Notes*. En aquest treball volem presentar alguns dels noms de persona i de lloc aplegats en aquests *Llibres de Notes* a fi de conèixer quin tipus de denominacions es van utilitzar en aquest lloc en l'època medieval. Ens centrarem en els cinc primers *Llibres de Notes* que comprenen el període que va de 1341 a 1399.

1. FONTS DOCUMENTALS UTILITZADES.

Les fonts documentals d'on hem aplegat els noms de persona i de lloc que estudiarem són cinc *Llibres de Notes* de la Parròquia de Sant Martí de Vilaverd que resten dipositats a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona. La descripció completa d'aquestes fonts documentals és la següent:

- Llibre de 1342. Volum en foli sense paginar. Núm. 1.
14 de novembre de 1341 a 10 de febrer de 1342.
- Llibre de 1358 - 1359. Volum en foli de 52 folis. Núm. 2.
Rector: Gil de Tarragona.
29 de gener de 1358 a 28 de setembre de 1359.
- Llibre de 1388 - 1391. Volum en foli sense paginar. Núm. 3.
20 de juny de 1388 a 18 de gener de 1391.
- Llibre de 1391 - 1393. Volum en foli sense foliar. Núm. 4. a.
8 de gener de 1391 a 2 de juny de 1393.
- Llibre de 1399. Volum en foli sense paginar. Núm. 4. b.
3 de setembre a 8 de maig de 1399.

En general, el seu estat de conservació és deficient si bé la feina de custòdia feta des de l'AHAT permet que la seva consulta sigui possible.

2. ESTRUCTURA DE L'ANÀLISI TOPONÍMICA.

Per a l'estudi de cadascun dels quaranta-un noms aplegats seguim una línia metodològica que sintetitzem en els següents punts:

-El nom de l'antropònim o el topònim. Sempre que sigui possible, presentem la forma actual. Això vol dir que un nom documentat com *Amanos* serà encapçalat per la forma actual d'*Amenós*. Si d'un nom no coneixem la forma actual, apareix l'entrada en lletra cursiva.

-Presentació del context documental on indiquem el *Llibre de Notes* d'on anatem el nom i la pàgina on apareix aquest. Respectem escrupolosament les grafies utilitzades en l'època.

-Finalment, fem un comentari de caire lingüístic on destaquem allò més rellevant del nom en qüestió: origen i significat. Pel que fa als llinatges i cognoms, indiquem si són presents als *Fogatges de 1358, 1447 i 1553*.

3. LLISTA DE NOMS.

Aguiló

«Petrus de Aguilone [...] in vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 13r).

Aguiló és un llinatge que procedeix del cognom llatí AQUILONE, diminutiu d'AQUILA 'àguila', si bé no s'ha de destacar que el seu origen sigui un ètim del tipus **aquilus*, nom de color (Moll 1959, p. 102). A Montblac el llinatge *Aguiló* era d'una família de nobles. Al *Fogatge de 1358*, trobem aquest llinatge a Vallfagona, l'Espluga Sobirana, l'Espluga Jusana i la Sisquella.

Aldover

«Guillemus Aldoue <sic>» (AHAT, Llibre de Notes de 1399, 1r).

Aldover és també el nom d'una vila del Baix Ebre. Probablement prové de l'àrab *al-douair* 'el rodonet' (Moll 1959, p. 174).

Ambert

«Arnaldus Embertat <sic>» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 42r).

Ambert, com afirmen breument Alcover-Moll, és un llinatge de Barcelona i Vic (Alcover-Moll 1980, p. 611). No indiquen, però, l'origen ni el significat d'aquest.

Amenós

«Ego Raymundus amanos» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 5r).

Amenós és un nom de llinatge que deriva de l'adjectiu *amanós* 'manejadís, dòcil' (Moll 1951, p. 325). Al *Fogatge de 1358*, *Amenós* el trobem a Verdú i Passanant i al de 1553 a Passant i Glorieta, tots dos llocs vegueries de Montblanc.

Angelaria

«Berengarius de Angelaria» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 10r).

En un document vigatà de l'any 1229, Joan Coromines documenta un personatge anomenat «Maria de *Angelars*» (Coromines 1989 i ss., s.v. *Angelats*, p. 194 a 43). No és descabellat pensar que aquest *Angelars* suposa un sufix *-aria* que sembla present al nostre nom, *Angelaria*, si bé hauríem de pensar en una derivació a partir del nom llatí ANGELUS.

Bernabé

«Nos Marchus Barnabe» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 31r).

Llinatge que té el seu origen en el nom de Sant *Barnabas*, apòstol company de Sant Pau (Moll 1959, p. 117).

Bertran

«Petrus Bertran [...] de vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 9r).

Bertran és un cognom que deriva del nom personal *Betran*, freqüent a l'Edat Mitjana, reducció del germànic *Behrtraban* (Albaigés 2005, p. 45). Al *Fogatge de 1358*, aquest cognom apareix, entre d'altres llocs, a Vallfagona i l'Espluga Sobirana; al de 1497 a Barcelona i Sant Genís d'Horta i Reixach, entre d'altres, i al de 1553 a Montblanc i el Pont d'Armentera.

Bolet

«Martinus Bolet loci de vilavert» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 26r).

Bolet, i la seva variant *Bulet*, provenen del substantiu *bolet* 'planta cel·lular sense fulles ni branques' (Moll 1959, p. 336). *Bolet* apareix al *Fogatge de 1497* a Barcelona i la forma *Boleda* al de 1597 a Blancafort i Maldà.

Braella, la

«Ego Berengarius redon de la braela <sic>» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 35r).

La *Braella* és un mas de Rojals, poble de la Conca de Barberà, al sudoest de Montblanc i agregat a aquest municipi (Contijoch 1997, p. 5-58). Potser està relacionat amb el llinatge de *Brell*, derivat del substantiu antic *brell* 'nom d'un parany per a caçar ocells', que generaria un femení analògic del tipus *Brella*. Caldria, doncs, entendre que la *l* de la nostra forma documental té un valor palatal.

Carlar

«Bernardus Carlar» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 39v).

Carlar és una variant documental de *Castlà* (Albaigés 2005, p. 66). El *castlà* era el governador d'un castell feudal.

Castelló

«uendo Guillemus Castello» (AHAT, Llibre de Notes de 1399, 1r).

Castelló és un diminutiu de *castell*. Apareix al *Fogatge de 1358* a L'Espluga Sobirana, Vinaixa, Juncosa, Granyanella, Puigtinyós i Palau. Al de 1553 el trobem a Blancafort, Solivella, Montblanc, Rocafort de Queralt i Sarreal.

Cartanya

«Petri de Cartanya [...] de dicto loco de Villaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 4v).

Cartanya, i les seves variants *Cartañà* i *Carteñà*, són noms que semblen relacionats amb el poble de *Cartennia* (Albaigés 2005, p. 63), però no s'ha de descartar que siguin una variant de *cardanya*, del llatí **Cardenianum*, gentilici de *Cardenius* (Albaigés 2005, pp. 61 i 62). *Cartanya* apareix al *Fogatge de 1553* a Vilaverd.

Català

«Petrus Cathala» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 22r).

Català és el gentilici de Catalunya. AL *Fogatge de 1358* apareix a Segura i Sant Celoni, al de 1497 a Mataró i al de 1553 a Cervià.

Catllar

«Bernat Catllar del loch de la Riba» (AHAT, Llibre de Notes de 1399, 1r).

Catllar és el nom d'una vila del Tarragonès i del Conflent. Probablement deriven de *Castellani* 'castellà, del castell' (Albaigés 2005, p. 66), si bé Moll proposa una relació amb el llatí tardà *castellare* 'lloc defensat per un castell' (Moll 1959, p. 256).

Coll, de

«Ego Bernardus de colle filius Bernardus de colle» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 7r). Sembla que *Coll* funciona aquí com un renom.

Comes, les

«loco uocato las comas» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 8r).

L'apel·latiu *coma* 'terreny en una clotada' és un apel·latiu ben arrelat en la llengua catalana des dels seus inicis. Per a la seva etimologia i evolució semàntica, cal consultar el *DeCat*, s.v. *coma*.

Conesa

«Ego Bartolomeus Conesa [...] filius Villaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 10r).

Nom d'un poble de la Conca de Barberà. Segons Balari, ve del llatí CONDENSA 'vegetació'; segons Meyer-Lübke és un nom preromà amb sufix *-esa*; però també pot ser aràbic, *kunisa*, i significar 'esglesiola' (Moll 1959, p. 185). *Conesa* apareix al *Fogatge de 1358* a Montoliu i al de 1497 a Barcelona.

Dalmau

«Ego Raymundis Dalmau»lo moli del mur et lo moli del forn» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 36r).

Llinatge relacionat amb el nom personal llatí DALMATIUS, gentilici de Dalmàcia (Albaigés 2005, p. 78). Al *Fogatge de 1358* trobem aquest nom a Bonastre i Santa Oliva i al de 1553 a Rocallaura.

Domènec

«Ego Bernardus dimenech» Petrus Bertran [...] de vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 11r).

Del llatí DOMINICUS, derivat de DOMINUS 'senyor'. Al *Fogatge de 1553* l'anotem a l'Espluga de Francolí.

Forn, el molí del

«lo moli del mur et lo moli del forn» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 50r).

El document d'on anotem aquest topònim parla d'una venda d'aquest molí. No indica l'activitat econòmica d'aquest, si bé podem pensar que podria ser un molí que aprofités les aigües del riu Francolí.

Gibert

«Bernat Gibert» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 28v).

Giber i les seves variant *Xivert*, *Xibert*, *Chivert*, *Giberta* i *Xiberta* es remunten al germànic *gair* 'llançà' i *berht* 'famós, brillant' (Albaigés 2005, p. 103). *Gibert* apareix al *Fogatge de 1358* a Albinyana, Preixana i Françaç, entre d'altres llocs.

Isern

«et Johanes isern» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 21v).

Llinatge germànic relacionat amb el nom *Isarn*, format a partir de l'arrel *is*, *oisan* 'gel', i també 'ferro, metall' (Albaigés 2005, p. 113). Al *Fogatge de 1358* apareix a Viladases, Cabestany i Sarrats i al de 1553 a Montblanc.

Isern, el mas d'

«in manso vocato isern» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 33v).

Mas molt probablement relacionat amb el personatge que citem a l'entrada anterior.

Jusana, l'horta

«en la partida vocata et nomenata en lorta jusana» (AHAT, Llibre de Notes de 1399, 3r).

L'adjectiu *jusana* té el significat d'inferior, que està a sota. Prové del llatí vulgar JUSUM, evolució del clàssic DEORSUM 'cap avall' (Alcover-Moll 1980, p. 802).

Lloret

«Ego Petrus Loret filius villaverdi» Petrus Bertran [...] de vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 12v).

Vila de la comarca de la Selva. Del llatí LAURETUM 'camp de llorers' (Albaigés 2005, p. 122). Al *Fogatge de 1358* el trobem a l'Espluga Jusana i El Vendrell.

Martí

«Ego Andreas Marti [...] in Vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 14r).

«Petrus Martinus» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 37r).

Del llatí MARTINUS, gentilici del déu *Mart*, un dels noms més estesos a l'Edat Mitjana, fins al punt que significava simplement *home* (Albaigés 2005, p. 130). Al *Fogatge de 1358* apareix anotat a vint-i-cinc llocs diferents i al de 1553 a catorze.

Montbrió

«Bernardus de Montebrione» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 32r).

Molt probablement aquest *Montebrione* és el *Montbrió de la Marca*, poble de la Conca de Barberà cap a mig camí de Montblanc a Santa Coloma de Queralt. *Mont* suposa un significat equivalent al de 'castell' i *brió* és un nom d'aire cèltic que deriva d'una base BRIGON (Coromines 1989 i ss., s.v. *Montbrió*, p. 336a40-336a46).

Mur, el molí del

«lo moli del mur et lo moli del forn» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 50r).

Mur es pot referir al nom d'un propietari de cognom *Mur* o simplement pot estar relacionat amb el substantiu homònim.

Pla

«Nos Jacobus Plano» (AHAT, Llibre de Notes de 1399, 12r).

Del llatí PLANUM 'terreny pla, planúria'. Al *Fogatge de 1358* l'anotem a Montoliu.

Redon

«Ego Berengaris redon de la braela» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 35r).

Redon, i totes les seves variants *Rodó*, *Redó*, *Radó* i *Rodon*, estan relacionades amb l'adjectiu *rodó* (Moll 1959, p. 323). Al *Fogatge de 1553* apareix a Montblanc.

Riba, la

«Ego Bernardus de Vals loci de Ripa» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 6r).

«Bernat Catllar del loch de la Riba» (AHAT, Llibre de Notes de 1399, 1r).

Segons els dos documents es tracta d'un mateix personatge del veí lloc de La Riba (del llatí RIPAM 'vora, marge') però que resideix a Vilaverd. Destaca la conservació de l'oclusiva *p* intervocàlica de 1388-1391.

Robiola

«Testes Petrus de Vinyals. Bernardus de robiola» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 16r).

«Ego Petreus de robiola» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 7r)

Robiola pot ser un femení analògic de *Rubiol*, amb alternança *o-u* de la vocal pretònica. Estaria originat en el llatí RUBEUM 'roig' i el diminutiu –EOLUS (Albaigés 2005, p. 176 i 177).

Rossell

«Michael Roselis» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 12r).

Diminutiu de *ros*, si bé també pot ser un nom germànic relacionat amb una base del tipus *Rudesindus* (*hrod* 'glòria'; *sind* 'camí, expedició de guerrers) (Albaigés 2005, p. 176). Al *Fogatge de 1358* l'anotem deu vegades i al de 1553 apareix a Vilaverd.

Estació del ferrocarril a Vilaverd (foto J.M. Carreras)

Carrer del Pont de Vilaverd (foto J.M. Carreras)

Samuntà de Lilla

«terrem nostram in sitium terminun dicti samenta dallilla <sic>» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 4r).

Potser que la primera forma del topònim tingui a veure amb un nom del tipus *Samuntà*, present a la toponímia del veí lloc d'Alcover, si bé la e pretònica ens fa dubtar que aquesta possibilitat sigui del tot possible (Cavallé 1985, p. 9-20). Val a dir que *el Samuntà* és una partida actual de Montblanc. En tot cas caldria partir d'una base evident del tipus SUBMONTAMUM 'sota-montanya' (Coromines 1989 i ss., s.v. *Samuntà*, p. 33a8). Quan a la segona part *dallilla*, cal pensar en una estructura del tipus *de Lilla*, lloc de la Conca de Barberà.

Timoner

«affrontat cum via publica [...] et cum berengarius timoner (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 5r).

Llinatge que té a veure amb l'ofici de *timoner*, 'l'encarregat del timó d'una nau'.

Toldrà

«Raymundus Toldra loci de uilavert» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 14v).

Todrà i les seves variants *Tolrà*, *Tolsà* i *Tuldrà* són formes que representen una contracció de *tolosà* 'nadiu de Tolosa' (Moll 1959, p. 223). Al *Fogatge de 1358* apareix a Vallfagona.

Vidal

«Arnaldus Vitalis» (AHAT, Llibre de Notes de 1391-1393, 5r).

Del llatí VITALIS 'sa, fort'. Al *Fogatge de 1358* apareix a vint-i-nou llocs diferents i al de 1553 a Montblanc i L'Espluga de Francolí.

Vilanova

«loco de villaverdi in predicta vocata vulgarmente villa noua (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 52r).

Nom de força poblacions de Catalunya sorgides com a *vila nova* d'un nucli més antic, al qual s'oposa nominalment.

Vilar

«Ego Berengarius Vilar [...] de Villaverdi» lo moli del mur et lo moli del forn» (AHAT, Llibre de Notes de 1358-1359, 30r).

Vilar és un llinatge relacionat amb el nom de diversos pobles catalans originats en *vilars*, és a dir, nuclis de població al voltant d'un accident geogràfic determinat (Albaigés 2005, p. 207). Al *Fogatge de 1358* apareix a Barberà i al de 1553 a Montblanc, entre d'altres llocs.

Vilaverd

«Petri de Cartanya [...] de dicto loco de Villaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 4v).

«Petrus Bertran [...] de vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 9r).

«Petrus de Aguilone [...] in vilaverdi» Petrus Bertran [...] de vilaverdi» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 13r).

«loci de Vilavert» (AHAT, Llibre de Notes de 1388-1391, 7r).

Poble de la Conca de Barberà. És una aglutinació de *vila verd* 'vilar verd'.

Vinyals

«Testes Petrus de Vinyals. Bernardus de robiola» (AHAT, Llibre de Notes de 1342, 16r).
Llinatge relacionat amb el substantiu *vinyal* 'camp de vinyes'.

Bibliografia

- ALBAIGÉS, J.M. *El gran llibre dels cognoms catalans*. Barcelona: Edicions 62, 2005
- ALCOVER, A. - MOLL, F.B. *Diccionari Català-valencià-balear*, Palma de Mallorca. 1983.
- CAVALLÉ, J., «Notes sobre el terme de la Plana i Samuntà devers 1716». *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, 32 (1985), 9-20.
- COROMINES, J. *Diccionari Etimològic i Complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions. 1980 i següents.
- COROMINES, J. *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions. 1989 i següents.
- CONTIJOCH i CASANOVAS, J. M., *Els masos de Rojals*, Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1997, 5-58.
- GRAU i PUJOL, JOSEP M. i GÜELL, M. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona». *Lligall*, 18 (2001), 65-120.
- IGLÉSIES, J. *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció. Vol. I*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, Rafael Dalmau Editor, 1991.
- IGLÉSIES, J. *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció. Vol. II*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, Rafael Dalmau Editor, 1991.
- IGLÉSIES, J. *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció. Vol. I*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, Rafael Dalmau Editor, 1981.
- IGLÉSIES, J. *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció. Vol. II*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, Rafael Dalmau Editor, 1981.
- MOLL, F. de B. *Els llinatges catalans*. Palma de Mallorca: Raixa, 1959.
- PONS GURI, J. M. «Un fogatjament desconegut de l'any 1358». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 30 (1963-1964), 323-498.